

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 271.222(497.11)-674:271.2-726.(560)

DOI: 10.5937/spm82-47089

Оригинални научни рад

Српска политичка мисао

број 4/2023.

Vol. 82

стр. 161-181

*Зоран Милошевић**

Институт за политичке студије, Београд

ФАНАР И СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА**

Сажетак

Када се анализирају односи Фанара (Константинопољске патријаршије) према Српској православној цркви, имамо различите периоде: периоде сарадње и периоде конфронтације које је, по правилу, покретао Фанар. Ми ћемо у овом раду говорити о периоду конфронтације. После пада средњовековне српске државе под власт Османске империје православни су се нашли под влашћу муслимана. Њихов положај се погоршао укидањем Пећке патријаршије 1766. године, што се десило због неколико ствари. Као главни разлог наводи се неповерење Порте према Српској цркви и рад фанариотских Грка који су хтели да потчине Пећку патријаршију Грчкој цркви. Самом чину укидања, претходили су покушаји јелинизације (хеленизације), које видимо не само у Србији, већ и у Бугарској, где су се многи учени Бугари сматрали Грцима. Истовремено са доласком на чело српских епархија грчких владика започета је немилосрдна пљачка српског народа, што је био један

* Имејл-адреса: zoran.milosevic@yandex.ru.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

од главних разлога исламизације не само Срба, већ и других народа. Други период је савремени у коме Фанар(иоти) оспорава(ју) аутокефалност Српској православној цркви, као и територије њене јурисдикције. Због тога су је преименовали у „Цркву Србије”, чиме све епархије ван територије данашње државе Србије одузимају Српској православној цркви.

Кључне речи: Константинопољска патријаршија, Фанар, фанариоти, Српска православна црква, источни папизам

УВОД

Падом српске средњовековне државе под власт Османлија (процес који се протегао од Битке на Косову 1389. па до пада Смедерева 1459.) Српска православна црква (тачније Пећка патријаршија) остала је једина институција српског народа у Османској империји. Самим тим, имала је велику одговорност за очување вере и самог народа од преверавања и асимилације. Свештенике и монахе нису прогонили и убијали само Турци, већ и римокатолици на подручјима где су имали власт (Далмација, Славонија...), али и фанариоти о којима ће овде бити речи. Рим је издао упутства да се народ који се досељавао на опустошене територије данашње Хрватске обезглави ради лакшег унијаћења и римокатоличења.

У таквим условима посебно је било болно понашање фанариота (назив за све Грке који су у Турској били на високим положајима и имали велики утицај на цариградску патријаршију, а име су добили по имену кварта Цариграда који је имао доста светионика, а где је, иначе, смештена и Патријаршија). Суштину фанариотске идеологије чинио је панхеленизам, који се огледао како у ослобођењу православних Грка од турске власти, али у и идеји о постепеној асимилацији Словена, што је требало учинити, путем наметања грчких свештеника, монаха и владика, затим грчке литургије и грчког језика у црквеној управи. Таква фанариотска политика довела је до пометње у словенском свету, неповерења у Грке, а све је кулминирало, што се Срба тиче, укидањем Пећке патријаршије (1766. године).

„Кад су Грци почели да раде на свом ослобођењу”, пише познати српски професор Жарко Видовић, „Фанар и цариградски патријарх су били на страни Турске – против Грка. И дан-данас

цариградски патријарх подржава – јер мора – Турке у заузимању дела Кипра. Фанарско свештенство и епископи у Босни – а после укидања Пећке патријаршије поново епископе у Босни поставља Фанар – били су на страни Турака за време великог српског устанка у Босни и Херцеговини 1875 – 1878. године. Дакле, опет против православних Грка. Зато је Грчка црква издвојена и одвојена од цариградске патријаршије. Фанариоти нису никакви „Грци”, него турски поданици. Разочарање балканских православних народа у цариградску патријаршију користила је, међутим, Римокатоличка римска црква да читаво „грчко Православље” или „шизму” окарактеришу онако како је заслужио да буде окарактерисан само Фанар. То је иста клевета Православља, као кад се у царској Русији Православље поистовећује с потчињеношћу цркве царском апсолутизму, а заборављају се руски монаси и таква појава као славјанофили, борци за обнову аутентичног Православља” (Vidović 2022).

Данас се фанариоти доживљавају у словенском православном свету као заговорници грчког национализма (панхеленизма) и НАТО интереса, због чега је и осмишљена синтагма „НАТО православље”, тј. овим се означавају јерарси спремни да служе овој војној Алијанси и њиховим интересима (Milošević 2020, 27–41).

Српско искуство са фанариотима је веома болно и трагично, а започело је много раније од укидања Пећке патријаршије. Пођимо редом.

Укидање Пећке патријаршије, како смо већ нагласили, догодило се 1766. године, а последица је следећег: неповерења Порте према Српској цркви и денунцијације Срба од стране Грка – фанариота који су намерно изазивали неповерење код владиних службеника у Српску цркву и њене свештенослужитеље, све са жељом да је потчине себи и погрче, а народ уз помоћ вере (слична се политика водила и према Бугарима) асимилацију. О томе имамо занимљиво сведочење: „Још су Фанариоти настојали да погрче Српску Цркву, а онда постепено и народ. Стога су у свима јужним крајевима нашим истисли словенско богослужење и увели грчко; а владике су и по другим крајевима служиле само грчки. Старе рукописе и књиге словенски и србуљски писане и штампане палили су и уништавали. А да убију народну свест и понос забрањивали су прослављање Крснога Имена и српских светитеља...”¹ (Grujić 2020).

¹ Шта више већ у XVII в. спалили су Грци на Св. Гори руске штампане књиге, које су биле исправније од њихових; те умало да нису с њима жива спалили

Непосредно по преузимању управе, Калиник II је у споразуму с константинопољским патријархом Самуилом предузео мере које су водиле ка укидању српске патријаршије. Главни аргумент му је био тешко материјално стање Пећке патријаршије, те је заједно с осталим Грцима епископима, предложио султану драконску меру: укидање Пећке патријаршије и њено сједињење с Константинопољском. Патријарх Самуило је успео да убеди султана да је укидање Пећке патријаршије и њено сједињење с Цариградском патријаршијом потребно, не само због материјалних, него и због државних интереса. Ако се то уради државна благајна Османске империје редовно ће добијати прописани данак, а и исплатиће се сав заостали дуг, а уз то ће Грци епископи умети боље обуздавати Србе да не дижу буне, али и учити лојалности султану, него што би то радили српски епископи, који су увек показивали склоност аустријском и руском цару. Пред таквим (убедљивим) разлозима султан Мустафа III је 13. септембра 1766. издао ферман, којим се укида Пећка патријаршија, али да сав њен дуг плати Константинопољска патријаршија, те да убудуће, одвојеном сумом новца, од свога данка, редовно плаћа годишњи данак и за Српску цркву (Пећку патријаршију), који је раније одређен за ту територију.

„ДОБА ГРЧКИХ ВЛАДИКА”

После укидања Пећке патријаршије сви српски митрополити и епископи смењени су са својих положаја, а на њихова места су постављени Грци, који су брзо од српских цркава, свештенства и народа наплатити дуг за неплаћени данак Порти, а затим покупили и поклоне за Константинопољску патријаршију и наравно себе, стекавши пристојно богатство. Српски митрополити и епископи укинуте Пећке патријаршије, њих девет (штипски, самоковски, скопски, нишки, новопазарски, ужички, херцеговачки, босански и београдски), покушали су да преко црногорског владике Василија Петровића, потраже заштиту од руске цркве и државе. Заправо само су тражили да се Патријаршија не укида. Међутим, околности нису биле повољне. Тада на руском двору радило на тзв. грчком пројекту (обнова Византије), те се српски вапаји нису чули.

и једног Србина, старца Дамаскина, који се очајно бранио и није хтео да им изда један стари српски рукопис, који се с руским књигама тачно слагао.

Грци су, дакле, одмах преузели власт на подручју укинуге Пећке патријаршије. Истовремено је смењени патријарх Василије Бркић отишао у Русију, где је и умро 1772. године. Ништа боља судбина није задесила ни Србе епископе. Неки су затворени, а неки су се сами повукли у Св. Гору или друге манастире, где су помрли као изгнаници и невољници. Њихова места заузели су искључиво Грци. Да би се сасвим затро и траг Пећке патријаршије, Грци у Пећи нису поставили епископа, већ је патријаршки манастир, с целом старом хвостанском епархијом, потчињен призренском митрополиту. Фанариотски патријарх Самуил Цариградски (1763-1768), главни виновник укидања Српске патријаршије (1766) и Охридске архиепископије (1767)

Izvor: Wikipedia.

Исте те трагичне 1766. године султанским ферманом укинута је и аутокефална Охридска архиепископија, у којој су већ ионако имали превласт Грци. Тако су крајем XVIII века сви Словени на Балкану дошле под непосредну власт Константинопољске патријаршије. Источна римска империја се на тај начин последњи пут пројавила на Дунаву и Сави, наравно не са државом, већ са црквом.

Да подсетимо. Сукоб српског и грчког свештенства започео је још од XVI века када су грчки монаси хтели да протерају српске из Хиландара, како би исти преузели, али то није рађено на посебно груб начин, те није оставило теже последице. Међутим, у току XVIII века почела је добро осмишљена хелинизација светогорских манастира, што се види и из грчког покушаја да потчине Хиландара 1756. године, управо у оно време када се Василије Петровић писмено жалио руском амбасадару у Константинопољу.

Потребно је истаћи да се грчко свештенство дужи временски период противило независној Српској цркви, те су чак негирали и њено право да се назива патријаршијом. Од пећког патријарха Василија Бркића можемо сазнати да су се између Срба и Грка водиле борбе око тога ко ће бити на челу Пећке патријаршије. Василије Бркић се 1771. године, дакле после укидања Пећке патријаршије, жалио и бечком двору да су Грци преузели Српску цркву.

Нажалост, доласком Грка, Калиника II, на патријаршијски трон судбина Пећке патријаршије је била запечаћена. Он је, да поновимо, од својих епископа изричито тражио да од султана Мустафе измоле укидање Српске патријаршије, те да се уједини са Грчком. Званични разлог захтева за укидање су били огромни дугови Пећке патријаршије. Фанар је, да подсетимо, имао одређене привилегије, тачније аутономију у оквиру Османске империје, и ниједан јаничар није могао да ступи на његово тло који је заузимао Фанар, без дозволе султана, или врха државе. Та аутономија је Фанар, наравно, коштала, чак до 70% добити трговаца из Фанара.

То је био разлог што су фанариоти (не само Грци, него и други трговци који су живели у кварту, мислимо на Јевреје, Цинцаре и Јермене), који су били, дакле, под заштитом Османске империје, вршили нечувену пљачку становништва на територији империје.

Било како било, дугови су били само повод за укидање Пећке патријаршије 1766. године, а прави разлог је била амбиција Грка да потчине Српску цркву, што им је и успело.

ФАНАРИОТИ И ИСЛАМИЗАЦИЈА СРБА

Са пропасти српских средњовековних држава, Османска империја, није укинула организацију Српске православне цркве, тј. Пећке патријаршије (Ћубриловић 1983). Турска током првих векова своје владавине на Балкану није грубом војничком силом ширила

ислам, Србима је, уз извесна ограничења, признато право да исповедају своју православну веру. Наметање ислама је уследило касније, а последица је преклапања више различитих интереса, између осталих и грчких.²

Познато је да је Османска империја била верска држава, а то значи да је покореним народима на Балкану омогућила да их пред влашћу представљају цркве (Пећка патријаршија). Ово је Фанар искористио да почне да се лажно представља као представник свих православних народа Империје. Тако ће Константинопољска патријаршија постати оруђе у рукама грчке културне и политичке експанзије у односу на друге православне народе.³ То је, наравно, наишло на опор свештеномонаштва Српске цркве и српског народа, што ће посебно добити драматичан ток после 1766. године и укидања Пећке патријаршије.⁴

Када је до народа стигла вест о укидању Патријаршије као центра њихове вере, изгубили су наду у будућност и појавило се безнађе, тј. „народ је пао духом”. Додатно разочарање уследило је приликом првих сусрета са грчким свештенством и владикама.

Стога, бројни истраживачи овог периода тврде да је „Фанариотска политика православне црквене хијерархије у Босни, па и у Србији, пре и после Пећке патријаршије, допринела томе да велики

² Турски султани нису давали законима трајна права на патријаршијски или епископски трон, већ је берат (о постављењу) поред утврђивања унутрашње организације цркава од врха до дна, утврђивао и материјалне и политичке обавезе према Османској империји. Берат је важио само док је жив постављени патријарх или епископ. Види: (Grujić 1920, 85).

Пећки патријарх има велику власт (духовну и политичку), а уживао је заштиту управних органа и имао пратњу војске (јањичара) када је прикупљао порез. Одговарао је држави за лојалност верника, а приликом именовања плаћао је велику суму новца државној благајни, а ту је био и годишњи данак. Титула је гласила: „Престо српски”, „Престо све српске земље”, „Архи-епископ све српске земље и приморске”, „Патријарх Срба и Бугара и других земаља” итд...

³ Објашњење и извор у фусноти 1.

⁴ Угледајући се на црквено-школске општине грчких трговаца (које су биле средство јелинизације) и Срби крећу тим путем и организују по градовима своје општине. Из црквено-школских општина у градовима ће се покренути акције за реформу црквеног и просветног живота Срба, а чиниће и кичму отпора фанариотима у Турској, а римокатоличкој пропаганди и акцију у Аустрији и Венецији.

број православних напусти веру, поистовећујући је са азијатским деспотизмом и подаништвом” (Vidović 2021, 83).

„Исламизација постаје процес тек освајањем и дефинитивном консолидацијом турско-османлијске власти у Србији, Босни и Црној Гори” (Selimović 2013, 229). Турски аутори сматрали су да исламизацијом православних они тим чином мењају и националност, тачније да примањем ислама постају Османлије (Турци), што је код српског народа тако и било (Selimović 2013, 229).

Наш познати православни историчар, Радослав М. Грујић, пише: „Тако је на пр. због таквих и других невоља прешло на Ислам око 50 наших села са више од 30.000 душа у околини Призрена, а у областима Гора и Опоље. А у Македонији, приликом укидања Охридске Архиепископије, пао је у очајање и сам митрополит мегленски Иларион, те не могавши спасти Цркву своју од насиља грчког и обести турске, издао је веру православну и прешао на Ислам са многим народом епархије своје... – Тако је ето отпочела власт Цариградске Патријаршије над Српском Црквом...” (Grujić 2020).

Даље Грујић сведочи: „За тих и таквих Фанариота пала је српска просвета у Турској Царевини на најниже гране, па је народом још јаче овладала празноверица. – Грчке владике ишле су хотимично за тим, да би од неугого и празноверног народа што више користи могли извладати и што лакше и дуже над њим владати. Због тога нису допуштали Србима да подижу школе своје, чак ни под крај XIX века. И Срби у Старој Србији и Маћедонији имали су да издрже тешку борбу, док су успели да им се допусти подизати школе. Међутим, у свима већим местима где је било Грка отворане су грчке школе; а у Скопљу, Охриду, Јањини и Солуну отворене су биле и више грчке школе, у које су одлазили и по неки Срби. Иначе су Срби и даље учили се само по својим манастирима и код својих угледнијих парохијских свештеника; а тек по који ђак одлазио би у Сремске Карловце на науку” (Grujić 2020).

Српски историчар и писац „Историје Српске православне цркве”, Ђоко Слијепчевић овако је писао о фанариотима: Грчке владике, у нашим крајевима познате су под именом фанариоти, јер су постављани у Фанару, делу Цариграда у коме се налазило седиште Патријаршије, а своју пљачкашку културу пренели су и међу Србе. Они су црквом у Босни и Херцеговини управљали нешто више од једнога века. О себи су, што је јасно из бројних сведочења, оставили доста негативан утисак. За херцеговачког митрополита Јосифа,

на пример, Томо Ковачевић је говорио да је био „велики непријатељ народности српске и цркве хришћанске, гори од сваког Турчина”. Негативно мишљење о грчким владикама у српским земљама настало је, понајвише, због њихове велике похлепе за материјалним богатством, која је, у неким случајевима, било толико велика да је изазивала згражавање. Поред тога, доласком у српске епархије, фанариоти су се, више држали турских власти, са њима дружили и сарађивали, а народ су избегавали.

Даље Ђоко Слијепчевић наводи да је Деметар Атанацковић, аустроугарски конзул у Сарајеву, 30. јула 1851. године, известио кнеза Феликса Шварценберга да дабробосански митрополит има годишње 60.000 фиорина прихода⁵, што је знак да су грчке владике немилосрдно пљачкале народ. Тако је било све до 1862. године и усвајања Статута о црквеним и школским пословима. До тога времена владике су узимале од свештеника, монаха и народа неколико врста прихода. Од народа се узимао новац у име данка, које су прикупљале епархије и прослеђивале држави. Овај данак је средином XIX века износио на годишњем нивоу од три до четири гроша, а узимао се буквално од сваке куће, а звао се мирија.

Остале данке епископ је задржавао за себе. Свака му је кућа морала давати годишње по један грош и четири паре, а тај порез се звао димарина (према димњацима). Обе врсте пореза скупљао је парох (свештеник) и предавао их овлашћеном лицу које је именовао епископ, а који је имао задатак да иде по епархији и скупља данке (порезе). Свештеници су имали и друге обавезе према владикама. Сваки је морао дати епископу по 25 дуката приликом рукополагања за свештеника, а када добије парохију морао је додатно да плати за сваку кућу у парохији још по један талир. Осим тога, сваке године свештеник је давао по 50 гроша за водицу и неке таксе за венчане. Када би се освештавала нова црква, народ је морао епископу да донесе 5.000 гроша, како би овај учествовао у освећењу (Dimitrijević 2022).

Остало је доста писаних докумената о начину на који су стичале богатство владике Грци у Босни и Херцеговини. Густав Темел је, на пример, током својих обилазака Босне и Херцеговине, забележио „да је оно лице које се хтелo запопити, морало платити

⁵ Фиорин је био званична монета Аустрије, од 1848. до 1892. године. Делио се на сто крајцера, а ковао се од сребра и злата. Ова валута се користила и у Црној Гори до 1901. године.

владици од 20 до 200 дуката за парохију 1902. године”. Парохије су опорезиване према процени колико се из њих може стећи прихода.

За владику Дионисија се говорило да је 1869. године рукополагао за свештенике чобане, дакле необразоване људе, по Босанској Крајини само да би дошао до новаца. То исто је радио и у Босанској Градишци. У овом граду је одбијао да рукополаже свршене богослове тзв. Пелагићеве богословију из Бања Луке, иако се на то био обавезао једним уговором са бањалучком општином 1903. Идентично је радио и митрополит Пајсије, „десни докољеник валијин”, који је рукополагао свештенике за 60 до 70 дуката „не гледајући да ли је што учио или није, него само дај дукате, па кад све то учини, он му још каже: штета је да ти млад идеш 3-4 године учити, кад ја свакако намјеравам са валијом овдашњим Бањалучку богословију срушити, дакле боље ти је кад те ја запопим на време и дам ти нурију, па да за то време стечеш и себи и мени” (Slijepčević 2022).

Српски свештеници, притиснути од владика, такође су често „гулили народ”, како би могли да плате владикама оно што су од њих тражили, а нису тражили мало. Све се ово одражавало на народ, који је и иначе био притиснут порезима, што се претварало у мржњу према грчким владикама, али и вери. Путописци који су у то време обилазили Босну, оставили су записе о томе да су наилазили на одраслу децу која нису била крштена, због сиромаштва родитеља.

Последице овакве фанариотске праксе међу Србима биле су, како смо већ и раније наводили, омраза грчких владика. У једном документу коју је, у име хришћана Босне и Херцеговине, поднео фратар Иван Јукић, 1. маја 1850. године, султану Абдул Мециду, наводи се, у име православних Срба, и ово: „...Да је слободно крстијанима грчког обреда себи по себи архиепископа и епископе изабрати, који језик и обичаје земаљске знају, а ове за одобрење вашем величанству приказати...” (Slijepčević 2023).

У појашњењу уз документ-молбу за грчке владике је написано да „не брину за одхрањењем свештеника, њима је свеједно по зна ли читати ол не читати, само ако има платити, одмах га запопе, касније опет га уцијене и ако не има више одклен платити то га на крволочни начин излупа и распопи. Каноне и свете наше цркве уредбе својевољно тлачећи и за новце продајући као чаробник Симеон. Једна од највећи за нас милости царских та би била, кад би нас ових незваних пастира ослободио” (Slijepčević 2023).

КРАЈ „ДОБА ГРЧКИХ ВЛАДИКА”

Београдска архиепископија (са њених пет епархија) се буквално истргла из загрљаја фанариота – Грка 1830. године, када је Србија извојевала статус самоуправне кнежевине, а на потпуну независност Београда од Константинопољске патријаршије морало се чекати до 1879. године, тј. до после проглашења потпуне независности од Османске империје.

Најдуже су фанариоти владали над Србима у Босни и Херцеговини, више од века. Године 1878. ове српске земље окупира Аустроугарска, а недуго потом покренута је борба за црквено-просветну аутономију, не само од Беча и Пеште, него и од фанариота. Период до окупације Аустроугарске Срби су називали „периодом грчких владика” (Vulić 2021, 151).

За Србе, грчке владике нису били само странци који се нису потрудили да науче српски језик, иако су владали њима, већ су због свог понашања, како смо већ раније наговештавали, били буквално омражени. Пошто су своје положаје куповали од Турака, нису се двоумили да ли да плачкају народ или не (прва опција се подразумевала), при чему су вршили и различите злоупотребе, тј. прекорачивали овлашћења која су имали. Ово је искористила аустроугарска управа да одвоји Србе од Константинопоља, али се од тада јавља нова претња: поримокатоличавање и унијатство (Vuković 2002, 195).

Избављење фанариотског загрљаја започето је септембара 1831. године када је Константинопољски патријарх, Константин I, дао Српској цркви аутономију. Од тада су Кнез и народ бирали митрополите и епископе, а поред тога, београдски епископ добио је звање архиепископа београдског и чин митрополита целе Србије.

Уједињење српских епархија догодило се доста касно, тачније 1920. године. Наиме, Први светски рат се завршио 1918. године, те се на рушевинама Аустроугарске и европског дела Османске империје поникле су нове државе. Створена је први пут у историји Словена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевина Југославија.

Стекли су се, дакле, сви потребни услови да некадашња Пећка патријаршија, укинута далеке 1766. године, буде обновљена. Нова државна власт на челу са краљем Петром I дала је сагласност, а Српска црква се обратила Константинопољској патријаршији, као

мајци цркви, и упознала је са новим околностима и затражила Томос о аутокефалности. Константинопољска патријаршија је то одобрила, те издала и одговарајући Томос. Одржан је, потом, Архијејски сабор у Сремским Карловцима, на коме је донета одлука да се Српска црква уздигне на степен патријаршије.

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА ИЛИ „ЦРКВА СРБИЈЕ”

Удар на Српску православну цркву из Фанара има више праваца деловања, али је сублимиран у измени њеног назива (Milošević 2021, 21). Наиме, тзв. патријарх Вартоломеј је упутио честитку (2021. године) новоизабраном патријарху Српске православне цркве Порфирију, и, наравно, уз мноштво куртоазних и протоколарних речи Српску православну цркву назива, на чијем је челу новоизабрани патријарх – „Црквом Србије” (Ἐκκλησία Σερβίας), а Порфирија „Патријархом Србије” (Πατριάρχης Σερβίας). (Poznanović 2013).⁶

Званична титула према Уставу Српске православне цркве гласи: „архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки и патријарх српски”. Вартоломеј није ослновио Порфирија ни са „Његова Светост”, него за титуларни степен ниже: „Ваше Блаженство”, тј. блажењејши (Μακαριώτατε). Уобичајено да се патријарси титулишу са „Ваша Светости”, а нижи степен имају архиепископи, а некад и митрополити – Ваше Блаженство” или блажењејши.

Цитирајући Свето Писмо, Вартоломеј је у честитки навео и следеће: „Данас смо поново доживели сцене из Дела апостолских, за време рада вашег Светога сабора, након што смо обавештени о достојном избору вашег богороднога блаженства за наследника недавно упокојенога у Господа патријарха Иринеја” (Dragović 2019).

⁶ Историјски посматрано, топло-хладни односи са Константинопољском патријаршијом имају и своју „епизоду која се датира у време патријарха српског Варнаве (од 1930. до 1937. године), када су двојица фанариотских митрополита кренула да, и поред постојања српске епархије, оснују Мађарску аутокефалну цркву. Знајући која им је главна слабост, мудри патријарх Варнава их је сачекао и дао им задатке чиме је њихова мисија завршена. У то време спада и стварање паралелних, поред већ постојећих, јурисдикција у Чехословачкој, затим стварање Финске православне цркве, паралелне архиепископије за Русе у Паризу, покушај потчињавања Пољске православне цркве и прибалтичких држава, као и потчињавање дела православних Украјинаца и Албанаца у Америци.

Вартоломеј даље каже: „Желимо, блажењејши, свети брате, да ваше започето патријарховање буде дуго, непомућено, добродушно, освећено Духом Светим и освећено кроз Њега. Нека ваша чврста придржавања Божанских и светих канона, али и мученички освештана пракса и традиција Цркве, која је сачувана у текстовима, делима и нашим старинама, буде чврст и непоколебљив темељ вашег пастирскога старања”.⁷

Затим следи негирање доделе аутокефалности из 1219. године за коју се изборио Свети Сава, (Dragović 2019) а затим напомиње да су Срби први пут добили своју аутокефалну цркву 1879. године, чиме се негира улога Фанара у укидању Пећке патријаршије и фанариота у хеленизацији и исламизацији Срба. „За Вартоломеја је аутокефалија из 1219. године фалсификат и неоснована тврдња” (Milošević 2022, 25).

Вартоломеј на крају пише Порфирију: „Честитамо вам с надом и радујемо се заједно с вама из Мајке Цркве Константинопољске, која је родила, одгојила и непрестано одговорно покрива све помесне цркве рођене од Њезина Пресветога Тела, укључујући и вашу Цркву, због данашњег блаженога, од Бога одређенога вашег избора” (Jovanović 2021).

Став Вартоломеја одмах су подржали и медијски раширили противници и Срба и Српске православне цркве, како из саме Србије (другосрбијанци), тако и из региона муслимански и хрватски медији, али највећу буку подигли су аутокефалисти из Црне Горе, као и заговорници уније са римокатолицима. Отуда се појавила потреба да се појасни у чему се састоји злонамерност тзв. патријарха Вартоломеја, не због оних који су га подржали, него због јавности која није упућена у суштину проблема.

Свештеник и професор на Богословском факултету (Фоча) Универзитета у Источном Сарајеву Дарко Ристов Ђого објаснио је да израз „Црква Србије” није настао у прозападним и шовинистичким

⁷ Ово се, наравно, може тумачити и као „освета” Вартоломеја, мада то не приличи личностима који су на челу неке цркве, јер Српска православна црква није признала аутокефалност тзв. Православне цркве Украјине, којој је томос доделила Константинопољска патријаршија, тј. Вартоломеј.

СПЦ је 2019. године, док је Иринеј био патријарх, одлуком Синода, препоручила свом свештенству да, због украјинске аутокефалије, уопште не саслужује са свештенством Васељенске патријаршије! Архијерејски сабор, највећи орган управљања у СПЦ, донео је одлуку да неће признати украјинску аутокефалију...

и националистичким партијама Црне Горе, већ у грчкој идеологији „која се већ дуже од вијека пропагира као ‘једина исправна еклисиологија’ (учење о Цркви) у готово свим православним богословским училиштима”⁸ (Ђого 2022). Како је проблем постављен историјски, али на такав начин да та идеологија не познаје различитост историјских искустава, већ да се тај рецепт чини као свуда примењив, а отпор ка таквом решењу као ствар тешке заоставштине национализма (јереси етнофилетизма) која се, ето, толерише, али које би се са временом требали ослобађати. Тешко је то данас признати, али огроман број и српских богослова је учен да је боље рећи „Црква Србије” или „Пећка Црква” него „Српска Православна Црква” (Ђого 2021). „Можда је најчувенији и најочигледнији примјер овог постмодернистичког срањивања идентитета чувени приговор о „неадекватности” националних имена словенских Цркава којима насупрот, наводно, стоје „топонимска”, „географска” имена „древних патријаша” широм системом парола и на агитропски начин широм (а и данас се шири) „булдожерским захватима” и јефтиним симплификацијама, према којима би, аналогно „Александријској” или „Јерусалимској” или „Константинопољској” Цркви и народне патријаршије Румунâ, Србâ, Русâ, Бугарâ итд. требало да носе називе „Букурештанска”, „Београдска” или „Софијска” Црква (и то архиепископија) (Ђого 2021). Даље о. Ђого каже: „Све оне су и данас – управо као што су то већ вековима – само у симболичком смислу ‘различите помесне Цркве’, мада више представљају различите канцеларије једне исте хеленоцентричне црквене администрације којој се, у Антиохијској и Јерусалимској Цркви, додају и етнички Арапи. Ипак, за самосвест Православне Цркве, њихов идентитет тј. њихова историја је важна не у својој хеленскости већ као симболички показатељ историје исказане топонимски (Ђого 2021).

Са овим је сагласан и црногорско-приморски митрополит Јоаникије, који сматра да се око имена Српске православне цркве догађа манипулација. „Не зове се наша Црква – Црква Србије, него Српска православна црква. То је велика манипулација мијењати име, а кад се мијења име онда се ту неко лукавство спрема” (Јоаникије 2021). Митрополит даље додаје: „Мене не шаље црква Србије, мене не шаље ниједна држава, мене шаље Српска православна црква,

⁸ Према том схватању, назив једне помјесне Цркве може бити правилан само ако у себи носи географску одредницу. Националним одредницама се, наводно, шире подјеле док се географским оне избјегавају.

мене признаје свештенство Митрополије црногорско-приморске и вјерујући народ Црне Горе” (Joanikije 2021).

Када се, дакле, узме политички контекст новог имена који је дао Вартоломеј Српској православној цркви – „Црква Србије”, онда се она своди на територију данашње државе Србије без покрајина (Аутономне Покрајине Војводине и Косова и Метохије), при чему се отима бројни верујући народ ван ове територије и стичу предуслови да се формирају нове православне цркве (војвођанска, црногорска, хрватска, босанска...). (Karamišev 2019, 352).

Професор Правног факултета у Крагујевцу Зоран Чворовић сматра да употреба термина „Црква Србије” јасно говори о намери Фанара да и даље разбија јединство СПЦ (Čvorović 2022).

Да је Чворовић и остали цитирани аутори у праву показује „империјални синдром” Фанара, „који се пројавио распадом Руске империје и гоњењем Руске православне цркве од стране бољшевица и преотима и себи потчињава Аутономну Финску цркву (то је данас аутономна Финска Православна Црква у саставу Константинопољске Патријаршије)” (Darovski 2021). Недуго после ове отмице, следе нове: од 1918. до 1922. године Грци, мимо канонског поретка, стварају грчку Архиепископију на територији Алеутске и Северноамеричке епархије Руске Православне Цркве у Сједињеним Америчким Државама. Затим доносе одлуку 1. марта 1922. године о „обавезном и искључивом” потчињавању свеукупне православне дијаспоре Константинопољској Патријаршији (Nivkin 2020, 17). Наравно, све ово је преко свеправославних конференција, а посебно оне у Шамбезију 1993. године потписала и Српска православна црква – (владике Иринеј Буловић и Игњатије Мидић), касније је та сагласност „повучена”, а радило се о предају дијаспоре Фанару.

Године 1923. Константинопољска Патријаршија упада на канонску територију Руске Православне Цркве у прибалтичким областима и ту ствара Естонску Апостолску Православну Цркву у својству своје аутономне Цркве. Године 1936. је дошло до аналогног покушаја Константинопољске Патријаршије у Летонији. То се 2008. године поновило у Кини, где је Константинопољска Патријаршија створила своју митрополију на територији аутономне Кинеске Православне Цркве, која се налази у саставу Руске Православне Цркве. Константинопољска Патријаршија је извршила атак и на њој блиску Јеладску Цркву, и то више пута за последњих сто година: двадесетих година 20. века јој је отела парохије у дијаспори,

а 2004. године је за неко време прекинула евхаристијско општење са њом ради контроле над „новим епархијама” у северној Грчкој.

Константинопољ „ствара” себи савезнике тако што ствара нове аутокефалне Цркве, често путем раскола. На тај начин, на пример, 1923. године Константинопољска Патријаршија по први пут „укида” Томос из 1686. године о предаји Кијевске митрополије Руској Цркви и на том основу даје аутокефалију Пољској Цркви, која се у то време налазила у саставу Руске Православне Цркве са аутономним статусом. Почиње пољски раскол и траје све до 1948. године, када је митрополит варшавски Дионисије изразио покајање, те је Московска Патријаршија обдарила Пољску Цркву аутокефалијом. Упркос томе, Константинопољска Патријаршија и данас захтева од Пољске Православне Цркве да своју историју рачуна од 1923, а не од 1948. године.

Ма колико то изгледало парадоксално, Константинопољ је оспорио и оспорава чак и аутокефалност једне од најстаријих православних цркава, Грузинске Цркве, која је стекла аутокефалију од Антиохије још у V веку.

Године 2018. Константинопољ лансира причу о „Православној цркви Украјине” и иницирајући највећи до сада раскол у самом православном свету. Сад он не само што по ко зна који пут укида канонске границе, него ни Томос о аутокефалији не даје обичним расколницима, већ га даје „самоизабраном скупу”, а међу оглашенима су свештеномонаси које немају чак ни канонско рукоположење, односно неки су завршили римокатоличке и унијатске богословије, а постају православни клирици.

Стога признавање расколника у Црној Гори, Македонији (Северној), Белорусији, Абхазији и тако даље јесте само питање времена и трговине. Није, дакле, богословско, већ економско питање, према схватању фанариота. После „истрчавања” са Томосом расколницима у Украјини, види се да се Константинопољ очигледно уздржава од даљих дељења аутокефалности, јер му је потребно да претходно од осталих помесних Цркава издејствује признавање „Православне Цркве Украјине”. Наравно, води се рачуна и о погрешном старту приликом признавања других раскола, јер би могли да негативно утичу на положај Константинопоља међу осталим Црквама. Међутим, јасно је, када тај процес, на овај или онај начин, буде завршен, нема никакве сумње да ће се делити „аутокефалије” новим територијама (Nivkin 2020, 17).

ЗАКЉУЧАК

С обзиром на то да је јавност у Србији пажљиво пратила (расколничку) делатност Константинопољске патријаршије, тачније Фанара према Руској и Српској православној цркви, могу се извести и неки општи закључци о томе (Zoitakis 2020).⁹

Историјски посматрано формирала се представа о постојању континуитета штетног деловања фанариота према словенском православљу и жељи не само да се потчине источном папи, већ и да се хеленизију (погрче), чиме би трајно поништили њихов (национални) идентитет (Romančuk 2020, 83). При томе, било им је свеједно да ли ће се исламизовати или остати православни. Тиме носе велику одговорност за исламизацију на Балкану, после које су се појавили и нови народи (Бошњаци, на пример).

У савременом добу Фанар се доживљава као Грчка црква у Турској и оружје ЦИА (и НАТО-а) усмерено против словенског православља, превасходно против Руса и Срба. Чак се и богословље које се проповеда из Фанара именује као „НАТО православље” (Milošević 2020).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Čubrilović, Vasa. 1983. *Odabrani istorijski radovi*. Beograd: Narodna knjiga.
- Čvorović, Zoran. 2022. „Upotreba termina „Crkva Srbije” pokazuje namere Carigradske patrijaršije.” Standard. Pristupljeno 5.10.2023. <https://standard.rs/2022/05/10/cvorovic-upotreba-termina-crkva-srbije-pokazuje-namere-carigradske-patrijarsije/?alphabet=cyrillic>.
- Darovski, Pavle. 2021. „Imperijalni sindrom Fanara kao razvojna strategija.” *Srpska pravoslavna crkva*. Pristupljeno 5.10.2023. <https://spc.rs/%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5-%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80>

⁹ Када говоримо о свођењу закључака о расколничком и неправославном деловању Фанара, онда морамо рећи да је ова политика производила расколе и сукобе и у самој Грчкој. Другим речима, све је слично, само сада преливени на словенско православље. Када је Грчка у питању ниже цитирани Атанасиј Зоитакис наводи да се ставови грчке јерархије разликују од већине свештенства и народа.

%D0%B8%D1%98%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8-%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%BC-%D1%84/.

- Dragović, Rade. 2019. „Sveti Sava i autokefalnost Srpske crkve.” *Ceopom Istina*. Pristupljeno 5.10.2023. <https://www.ceopom-istina.rs/nekategORIZOVANO/sveti-sava-i-autokefalnost-srpske-crkve/>.
- Dimitrijević, Vladimir. 2022. „Fanarioti i Srbi.” *Pečat*. <https://www.pecat.co.rs/2022/05/fanarioti-i-srbi/>.
- Đogo, Darko. 2022. „Crkva Srbije i ideološki vjetrovi u Fanaru.” *Slobodna Hercegovina*. Pristupljeno 5.10.2023. <https://slobodnahercegovina.com/crkva-srbije-i-ideoloski-vjetrovi-u-fanaru/>.
- Đogo, Darko. 2021. „Ne Crkva Srbije već Srpska Pravoslavna Crkva – naše ime je zasnovano na žrtvi.” *IN4S*. Pristupljeno 5.10.2023. <https://www.in4s.net/ne-crkva-srbije-vec-srpska-pravoslavna-crkva-nase-ime-je-zasnovano-na-zrtvi/>.
- Grujić, Radoslav M. 2020. „Fanarioti.” *Vaseljenska*. Pristupljeno 5.10.2023. <https://vaseljenska.net/2020/03/23/fanarioti/>.
- Jovanović, Vladimir. 2021. „Vartolomej u čestitki Porfirija nazvao patrijarhom Srbije, a SPC – Crkvom Srbije.” *Antena M*. Pristupljeno 5.10.2023. <https://www.antenam.net/drustvo/religija/189851-var-tolomej-u-cestitki-porfirija-nazvao-patrijarhom-srbije-a-spc-crkvom-srbije>.
- Joanikije. 2021. „Ne zove se naša Crkva – Crkva Srbije, to je velika manipulacija.” *Antena M*. Pristupljeno 5.10.2023. <https://www.antenam.net/drustvo/211461-joanikije-ne-zove-se-nasa-crkva-crkva-srbije-to-je-velika-manipulacija>.
- Karamišev, Sergij. 2019. „Potčinjavanje Fanaru – skrivena unija s papi-zmom.” U *Pravoslavlje i identitet pravoslavnih naroda*, prir. Zoran Milošević. Beograd : Institut za političke studije.
- Milošević, Zoran. 2020. „Samoubilačke ambicije Fanara.” U *Bauk fanarizma kruži pravoslavljem*, prir. Zoran Milošević. Banja Luka: Primaprom i Balkanska geopolitika.
- Milošević, Zoran. 2020. „Православные славяне и их безопасность в XXI веке.” U *Rossija i slavjanskije narody v XIX – XXI vv. Sbornik statej. Meždunarodnaja naučnaja konferencija g. Novozybkov, Bryanskaja oblast, 28 marta 2020 g.* Bryansk.

- Milošević, Zoran. 2021. „Geopolitičeskoe položenie pravoslavnih narodov i ih perspektivy.” U *Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferencii „Pravoslavie v istoričeskikh sudьbah slavjanskikh narodov”*. Gorki.
- Milošević, Zoran. 2022. „Vostočnij papizm i porыtkа podčinitь častь serbskoj pravoslavnoj cerkvi Fanaru.” U *Pravoslavie v istoričeskikh sudьbah dlavjanskikh narodov – k 1030 letio pravoslavija na belorusskikh zemľah*. Briansk : Sinodálnaja istoričeskaja komissija Belorusskoj pravoslavnoj cerkvi.
- Nivkin, Jaroslav. 2020. „Ko je u pravu? Može li pravoslavlje postojati bez Konstantinopoljskog patrijarhata?” U *Pravoslavlje i raskoli: Kako se snači?*, prir. Zoran Milošević. Banja Luka: Primaprom i Balkanska geopolitika.
- Poznanović, Željko. 2013. „Ili svetosavski vitezovi ili fanariotski robovi.” *Srbi na okup*. Pristupljeno 5.10.2023. <http://srbinaokup.info/?p=12646>.
- Romančuk, Aleksandar. 2020. „Generalna kongregacija pravoslavnog sveštenstva u Pinsku 1791. godine – prvo iskustvo neprijateljskih akcija Fanara protiv ruske pravoslavne crkve.” U *Bauk fanariotizma kruži pravoslavljem*, prir. Zoran Milošević. Banja Luka: Primaprom i Balkanska geopolitika.
- Selimović, Salih. 2013. „Islamizacija i dvoverje kod naših muslimana.” *Politička revija* 36 (2): 227–241.
- Slijepčević, Đoko. 2023. „Grčke vladike neštedemice globile narod: Istorija kao učiteljica života – Fanarioti i Srbi.” *Nauka i kultura*. Pristupljeno 5.10.2023. <https://naukaikultura.com/grcke-vladike-nest-edemice-globile-narod-istorija-kao-uciteljica-zivota-fanarioti-i-srbi/>.
- Vidović, Žarko. 2021. *Ruski slavjanofili: reč u njihovu odbranu (1975-1976)*. Beograd, Foča, Valjevo: Hrišćanska misao, Hilendarski fond, Univerzitetska biblioteka pravoslavni bogoslovi, Zadužbina „Nikolaj Velimirović i Justin Popović”.
- Vidović, Žarko. 2022. „Ko su fanarioti i ko je carigradski patrijarh.” *Stanje stvari*. Pristupljeno 5.10.2023. <https://stanjestvari.com/2022/06/15/zarko-vidovic-ko-su-fanarioti-i-ko-je-carigradski-patrijarh/>.
- Vulić, Slaviša M. 2021. „Austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine i prve godine uprave (1878–1882).” Doktorska disertacija. Beograd: Filozofski fakultet.

- Vuković, Sava. 2002. „Mešanje zemaljske vlade u Sarajevu u unutrašnje poslove Srpske pravoslavne crkve 1879. godine.” U *Zbornik za istoriju BiH*, ur. Milorad Ekmečić. Beograd: SANU.
- Zoitakis, Atanasij. 2020. „Percepcija savremene politike Fanara u grčkom društvu.” U *Bauk fanariotizma kruži pravoslavljem*, prir. Zoran Milošević. Banja Luka: Primaprom i Balkanska geopolitika.

Zoran Milošević**Institute for Political Studies, Belgrade***FANAR AND THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH****Resume**

When analyzing the relations of the Fanar – Patriarchy of Constantinople – towards the Serbian Orthodox Church, we have different periods. These are: periods of cooperation and periods of confrontation which were initiated by the Fanar. In this paper, we will talk about the period of confrontation. After the fall of the medieval Serbian state under the rule of the Ottoman Empire, the Orthodox found itself under the rule of the Muslims. Their position worsened with the abolition of the Patriarchate of Peć in 1766. It happened due to several things. The main reason cited is the mistrust of the Porte towards the Serbian Church and the work of the Fanariot Greeks who wanted to subjugate the Patriarchate of Peć to the Greek Church. The very act of abolition was preceded by attempts at Hellenization. It was not seen only in Serbia, but also in Bulgaria, where many learned Bulgarians considered themselves Greeks. Simultaneously with the arrival of Greek bishops at the head of the Serbian dioceses, the merciless plundering of the Serbian people began. It was one of the main reasons for the Islamization of not only the Serbs, but other peoples as well. The second period is contemporary. In it Fanar(iots) disputes the autocephaly of the Serbian Orthodox Church, as well as the territories under its jurisdiction. That is why they renamed it to the “Church of Serbia.” Thereby taking away all dioceses outside the territory of the present-day state of Serbia from the Serbian Orthodox Church.

Keywords: Patriarchate of Constantinople, Fanar, Fanariots, Serbian Orthodox Church, Eastern papism

* E-mail address: zoran.milosevic@yandex.ru.

* Овај рад је примљен 10. септембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 27. новембра 2023. године.